

Baltu valodas 19. gadsimta Eiropas valodnieku redzeslokā

Baltic Languages Within the Scope of Attention of 19th Century European linguists

Sarma Kļaviņa

Dr. philol., LZA Dr. h. c. philol.
E-pasts: sarmak@latnet.lv

Baltu valodām, īpaši lietuviešu valodai, tāpat kā sanskritam, to seniskuma dēļ bija un ir svarīga loma indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā. Rakstā dots ieskats 19. gadsimta valodnieku (F. Bopa, R. K. Raska, J. Grimma, A. Pota, A. Šleihera u. c.) uzskatos par baltu valodām, to cilmi un radniecību ar citām indoeiropiešu valodām, par valodu grupas nosaukumu. Rakstā arī skarta intensīvā baltu valodu materiāla izmantošana indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības kopējo jautājumu risināšanā jaungramatiķu periodā un J. Endzelīna ienākšana zinātnē.

Atslēgvārdi: Adalberts Becenbergers, baltu valodas, Filips Fortunatovs, indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, jaungramatiķi, Jānis Endzelīns.

Profesors Jānis Endzelīns 20. gs. 1. pusē ar saviem lieldarbiem *Lettische Grammatik* [1], “Latviešu valodas vārdnīca” [2], “Senprūšu valoda” [3] un “Baltu valodu skaņas un formas” [4] lika pamatus jaunai apakšnozarei indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā. Latvijā daudzi neapzinās šo J. Endzelīna veikuma starptautisko dimensiju un neprot viņa zinātniskajā mantojumā atšķirt fundamentālos, starptautiski nozīmīgos darbus no lokālām vērtībām, un galveno uzmanību pievērš tikai profesora zinātniskajam darbam latvistikā un praktiskajam devumam vienotās latviešu rakstu jeb literārās valodas un rakstības izveidē un izkopšanā. Cēloņi tam ir nepietiekamas valodniecības vēstures zināšanas, zinātniskā procesa nepārtrauktības un pēctecības zudums, kā arī no tā izrietošā pasaules baltistikas centra pārvietošanās uz Lietuvu pēc J. Endzelīna nāves.

Lai apjaustu J. Endzelīna paveikto 20. gs. 1. pusē, šķiet lietderīgi ielūkoties iepriekšējā gadsimta Eiropas valodnieku uzskatos un pētījumos par baltu valodām.

Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības radītāji: Bops, Rasks, Grimms

Valodniecība par patstāvīgu zinātnes nozari kļuva tikai 19. gs. 1. ceturksnī, kad statistiski aprakstošo pieeju nomainīja sapratne par valodu vēsturisko attīstību un radniecību, kad pētījumos sāka izmantot salīdzināmi vēsturisko metodi un,

salīdzinot radu valodu skaņas un formas, sāka noskaidrot valodu vēsturiskās attīstības likumības.

1816. gadā tika publicēts Berlīnes Universitātes profesora sanskritologa Franča Bopa (*Bopp*) darbs *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Par sanskritvalodas konjugācijas sistēmu salīdzinājumā ar grieķu, latīņu un ģermāņu valodām) [5]. F. Bops, salīdzinājis sanskrita un citu valodu darbības vārdu galotnes, atklāja veselu atbilstību sistēmu. Turpmākajos darbos viņš parādīja tolaik zināmo valodu radniecību un radu valodu saimi ierosināja saukt par indoeiropiešu, nevis indoģermāņu valodām: “Bieži lietoto nosaukumu *indoģermāņi* es neatzīstu, jo neredzu iemesla, kāpēc plašas valodu saimes nosaukumā būtu jāuzsver tieši ģermāņi kā mūsu pasaules daļas pārstāvji.” [6] Bops arī aizrādīja, ka no Frīdriha Šlēgeļa (*Schlegel*) pārņemtais termins *salīdzināmā gramatika* nosauc tikai metodi, bet ne pētījuma mērķi – vēsturiskās attīstības noskaidrošanu [7].

Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības rašanos, protams, sagatavoja valodu materiāla vākums un valodu klasifikācijas mēģinājumi 17. un 18. gadsimta daudzvalodu vārdnīcās jeb katalogos. Viens no tiem – vācu zinātnieku Johana Kristofa Adelunga (*Adelung*) un Johana Severīna Fātera (*Vater*) četru sējumu darbs *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten* (Mitridāts jeb vispārīgā valodniecība ar Tēvreizi kā valodu paraugu gandrīz 500 valodās un izloksnēs) – iznāca Berlīnē no 1806. līdz 1817. gadam, tāpat tieši pirms salīdzināmi vēsturiskās metodes rašanās. J. S. Fāters Eiropas valodām veltītajā 2. sējumā ir aplūkojis arī ģermāniskas slāvu jeb latviešu valodas (*Germanisch-Slavischer oder Lettischer Sprachstamm*): senprūšu (*Alt-Preussisch*), lietuviešu (*Preussisch-Litauisch*), žemaišu (*Polnisch-Litauisch oder Schamaitisch*), latviešu (*Lettisch im engsten Verstande*). Viņaprāt, šo valodu runātāji esot radušies no gotu un slāvu sajaukuma, ko pazīstot ar vārdu *Letva* jeb *Letten*, un to valodās divas trešdaļas esot slāviskas. Turklāt ziemeļu kaimiņu – somu – valoda esot ietekmējusi vienu no šīm valodām – latviešu valodu. Paraugam ir dotas Tēvreizes no Kurzemes un Vidzemes, kā arī no Vitebskas guberņas latviešu vai lietuviešu katoļu draudzes. Nobeigumā trīspadsmit punktos J. Fāters ir īsi raksturojis visu četru valodu leksiku, fonētiku, morfoloģiju un sintaksi, visur saskatot ģermāņu un slāvu valodu sajaukumu [8].

Baltu valodas Eiropas valodnieki 19. gadsimtā iepazīna no iespīestiem darbiem. Piemēram, līdz 1863. gadam latviešu valodas avoti bija Vecā Stendera (*Stender*) 18. gadsimtā izdotā gramatika [9] un vārdnīca [10], Tērbatas Universitātes latviešu valodas lektora Oto Rozenbergera (*Rosenberger*) formu mācība [11], pēc 1863. gada – Augusta Bīlenšteina (*Bielenstein*) zinātniskā gramatika *Die lettische Sprache* .. [12] un Karla Kristiāna Ulmana (*Ulmann*) vārdnīca [13], 80. gados arī dzīvā latviešu valoda autentiskā vidē.

Faktiski salīdzināmi vēsturisko metodi pirmais, jau 1814. gadā, bija lietojis Kopenhāgenas Universitātes profesors Rasmuss Kristiāns Rasks (*Rask*) darbā *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs oprindelse* (Pētījums par senziemeļnieku jeb islandiešu valodas izcelšanos), taču tas tika publicēts tikai 1818. gadā [14]. Viņš bija arī pirmais, kurš uzskatīja, ka par latviešu valodām sauktās ir patstāvīga valodu grupa: “Lai cik liela līdzība ir latviešu valodām ar gotu

un slāvu valodām, ir skaidrs, ka no slāvu un gotu valodām nevarētu būt cēlušās latviešu valodas, kuru gramatika ir sarežģītāka: gan slāvu, gan gotu valodās nav divskaitļa un darbības vārdu nākotnes formu, kā arī vairāku divdabju u. tml. Kā tas būtu varējis notikt, ja latviešu valodas būtu slāvu un gotu valodu sajaukums? Drīzāk varētu uzskatīt, ka slāvu un gotu valodas ir cēlušās no latviešu valodām. Tomēr arī tas nešķiet pamatoti, jo latviešu valodās trūkst nekatras dzimtes, kas piemīt pārējām divām grupām, un pastāv vēl daudz citu atšķirību. **Pareizāk būtu uzskatīt, ka tās [latviešu valodas – S. K.] ir atsevišķa grupa, kas ir tuvu radniecīga ar slāviem, bet vairāk – ar gotiem** [izcēlums mans – S. K., bet tulkojis no daņu valodas Snorre Karkonens-Svensons].” [15]

Apgalvojumu, ka latviešu valodas cēlušās no slāvīsku elementu sajaukšanās ar ģermāniskiem, par lielu kļūdu uzskatīja Halles Universitātes profesors Augusts Frīdrihs Pots (*Pott*) 1837. gadā [16]. Arī salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pamatlicēji Francis Bops un Jākobs Grimms (*Grimm*) gadsimta vidū bija ieguvuši zināmu skaidrību par iepriekš minēto valodu radniecību. Vieni tās sauca par latviešu, citi – par lietuviešu, vēl citi – par letoslāvu vai litoslāvu valodām.

F. Bops 1853. gadā atzina: “Prūšu valoda veido ar lietuviešu un latviešu valodu šauru valodu loku, kas robežojas vispirms ar slāvu valodu apgabalu, bet kas nav uzlūkojams par tā sastāvdaļu. Tas, ka latviešu valodas ar slāvu valodām ir ciešākā radniecībā nekā ar citām mūsu [indoeiropiešu – S. K.] saimes valodām un valodu grupām, jāsaprot tā, ka tās ilgāku laiku ar slāvu valodām vai ar kādu no tām palikušas kopā.” [17]

Savukārt J. Grimms 1848. gadā rakstīja: “Par piekto Eiropas tautu grupu es uzskatu lietuviešus [baltus – S. K.], par kuriem vēsture gandrīz klusē, bet kurus izceļ vērtīgā valoda. Tā sadalījusies trīs zaros, turklāt prūšu valoda ir pilnīgi izmirusi. Lietuviešu valoda dzīva Austrumprūsijā un Žemaitijā, latviešu valoda – Kurzemē un Vidzemē.” [18]

Valodu grupas nosaukšanā, kā jau iepriekš minēju, bija juceklis, tāpēc Kēnigsbergas Universitātes profesors Georgs Heinrihs Ferdinands Neselmanis (*Nesselmann*) 1845. gadā pārmeta tiem, kuri valodu grupu sauca vārdā, kas jau bija aizņemts vienas valodas nosaukšanai. Viņš ierosināja grupu saukt par baltu valodām [19]. Diemžēl Neselmaņa piedāvātais nosaukums īsti ieviesās tikai 20. gs. sākumā.

Ciltskoks un gramatikas: Šleihers un Bilenšteins

Salīdzināmi vēsturiskajai metodei nostiprinoties, 50.–60. gados baltu valodām to seniskuma dēļ Eiropas valodnieki sāka pievērst īpašu uzmanību. Tālaika ietekmīgākais Eiropas valodnieks, naturālisma ideju paudējs valodniecībā un indoeiropiešu ciltskoka teorijas radītājs Augusts Šleihers (*Schleicher*) vispusīgi iepazīstināja Eiropas zinātniekus ar lietuviešu valodu un folkloru.

Būdams profesors Prāgas Kārļa universitātē, A. Šleihers 1852. gada vasarā devās uz Mazo Lietuvu, iemācījās lietuviešu valodu, vāca valodas un folkloras materiālus un turpmākajos gados izstrādāja lietuviešu valodas zinātnisko gramatiku *Litauische Grammatik* (Lietuviešu gramatika), kas tika publicēta 1856. gadā [20]. Pēc gada tai sekoja *Lesebuch und Glossar* (Lasāmgrāmata un glosārijs), tad abu

grāmatu apvienojums vienā – *Handbuch der litauischen Sprache* (Lietuviešu valodas rokasgrāmata).

Kā Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis A. Šleihers, strādājot vēlāk Jēnas Universitātē, īpaši interesējās par slāvu un baltu valodu senajiem sakariem. 1865. gadā viņš rakstīja: “Jaunāka par lietuviešu un prūšu valodu pēc savām skaniskajām un formālajām pazīmēm, toties rakstos un runā liela iedzīvotāju kopuma lietota ir latviešu valoda. Tajā ir nedaudz tādu senisku formu, kuru nav lietuviešu valodā. Visas trīs valodas norāda uz senāko kopīgo pamatvalodu (*Grundsprache*), no kuras tās cēlušās.” [21] A. Šleiheram bija lieli plāni baltu un slāvu valodu sakarā: 1) slāvu valodu salīdzināmā gramatika ar slāvu pamatvalodas rekonstrukciju, 2) baltu valodu salīdzināmā gramatika ar baltu pamatvalodas rekonstrukciju, 3) slāvu–baltu gramatika ar kopīgās pamatvalodas rekonstrukciju [22]. Tālākais tad būtu baltu–slāvu–ģermāņu pamatvalodas rekonstrukcija, bet galvenais mērķis paliktu indoeiropiešu pirmvalodas (*indogermanische Ursprache*) rekonstrukcija. Atbilstoši savai bioloģiskajai valodas izpratnei pirmvalodas sadalīšanos A. Šleihers iedomājās kā pakāpenisku procesu, ko attēloja ar t. s. ciltskoku (*Stammbaum*). Tas skatāms viņa mūža darbā *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Indoeiropiešu valodu salīdzināmās gramatikas kompendijs) [23]. Tikai jāatceras, ka autors baltu valodas dažreiz sauc par latviešu, citreiz – par lietuviešu valodām.

Pirmo latviešu valodas zinātnisko gramatiku *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* (Latviešu valoda tās skaņās un formās izskaidrota un salīdzināta) apmēram septiņos gados izstrādāja Jaunauces mācītājs, vēlākais Kēnigsbergas Universitātes un Tērbatas Universitātes teoloģijas goda doktors, arī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Augusts Bīlenšteins (*Bielenstein*). Plašāk – S. Kļaviņas grāmatā “Latviešu valodas pētnieki ...” [24]. Pēterburgas Zinātņu akadēmija piešķīra autoram līdzekļus darba publicēšanai, un apjomīgais – ap 900 lpp. – darbs tika izdots Berlīnē divos sējumos (pirmais – veltīts skaņu mācībai un vārdu darināšanai, otrais – vārdu locīšanai) [25]. Atkārtoti A. Bīlenšteina gramatika izdota arī 20. gadsimtā (Leipcigā 1972. gadā).

Par savu uzdevumu vispusīgi izglītotais, ar zinātnisku garu un eiropieisku domāšanu apveltītais A. Bīlenšteins uzskatīja pilnīgāku, dziļāku un bagātāku latviešu valodas izziņu ar salīdzināmi vēsturisko metodi. Jaunauces mācītājs bija studējis vācu valodnieku darbus, kā arī bija personīgi pazīstams ar to autoriem – tālaika Eiropas humanitāro zinātņu izcilībām, piemēram, ar vācu filologu, folkloristu Jākobu Grimmu, ar salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pamatlicēju Berlīnes Universitātes profesoru Franci Bopu, ar Kēnigsbergas Universitātes profesoru Georgu Neselmani un citiem. Jēnas Universitātes profesora A. Šleihera jau minētā lietuviešu valodas gramatika bija paraugs A. Bīlenšteiņam, daudz palīdzēja arī sirsnīgās attiecības, profesionālās sarunas A. Šleihera mājā Jēnā un aktīvā sarakste starp abiem zinātniekiem. Bez Šleihera lietuviešu valodas gramatikas grūti iedomāties Bīlenšteina latviešu valodas gramatiku.

Latviešu valodu A. Bīlenšteins iepazīna gan kā valodas filozofs, gan kā dabas pētnieks, gan kā vēsturnieks. Tās pētīšanai viņš izmantoja trīs avotus: dzīvo tautas valodu tās trīs dialektos, iepriekš publicētās gramatikas un vārdnīcas, kā arī tautasdziesmu valodu.

Tūdaļ pēc publicēšanas A. Bīlenšteina latviešu valodas gramatikas abi sējumi kļuva par nozīmīgu indoeiropiešu valodniecības avotu. Tos izmantoja, uz tiem atsaucās ievērojami Eiropas salīdzināmās valodniecības pētnieki, universitāšu profesori, visi, kas rakstīja par latviešu valodu. Nepārspilējot var teikt, ka A. Bīlenšteins jau 19. gadsimtā ieveda latviešu valodu Eiropas zinātnē: viņa gramatika gandrīz sešdesmit gadus, līdz pat 1922. gadam, kad tika publicēta J. Endzelīna *Lettische Grammatik*, cittaute zinātniekiem bija avots, no kura gūt izpratni par latviešu valodas iekšējo uzbūvi un tās rašanos.

Atklājumi un likumi: jaungramatiķi, vācu un krievu akadēmiķi

Sākot ar 19. gadsimta 70. gadiem, t. i., jaungramatiķu (*Junggrammatiker*) darbības laikā, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība Eiropā guva nozīmīgus sasniegumus un izplatījās pasaulē.

Jaungramatiķu skola salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā izveidojās, protestējot pret Šleihera naturālismu (bioloģismu). Skolas principus 1878. gadā izklāstīja vācu valodnieki profesori Karls Brugmanis (*Brugmann*) un Hermanis Osthoofs (*Osthoff*) sava darba *Morphologische Untersuchungen* (Morfoloģijas pētījumi) 1. daļas priekšvārdā un jo īpaši Hermanis Pauls (*Paul*) 1880. gadā monogrāfijā *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Valodas vēstures principi). Jaungramatiķi valodu izprata kā vēsturiski mainīgu indivīda un tautas psihofizioloģisku darbību. Par savu galveno uzdevumu viņi uzskatīja atsevišķu radu valodu attīstības noskaidrošanu un pirmajā vietā izvirzīja dzīvu valodu un dialektu pētīšanu. Jaungramatiķu darbības pamatprincipi bija vēsturiskums, psiholoģisms, zinātniskums un atomisms. H. Pauls rakstīja: “Ikviena zinātne, kas pamatojas uz pieredzes datiem, panāk jo lielāku precizitāti, jo labāk tai izdodas no tās pētāmajām parādībām norobežot atsevišķus faktoros un izpētīt katra šāda faktora darbību atsevišķi.” [26] Zinātniska precizitāte bija pirmā prasība pētījumos, un galvenās nozares bija vēsturiskā fonētika un morfoloģija, dialektoloģija, lingvistiskā ģeogrāfija un arī semasioloģija (vārdu nozīmes maiņu izpēte). Pētnieki meklēja un formulēja valodas attīstības iekšējos likumus (fonētiskos un analogijas likumus).

Baltu valodu materiāls bija noderīgs un tika intensīvi un plaši izmantots kopējo indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības jautājumu risināšanai gan fonētikā un morfoloģijā, gan baltu un slāvu seno sakaru noskaidrošanā. Šajā sakarā pirmkārt jāmin Leipcijas Universitātes profesora, slāvista un baltista Augusta Leskīna (*Leskien*) monogrāfijas: par deklināciju slāvu, baltu un ģermāņu valodās [27], par skaņu miju lietuviešu saknes zilbēs [28], kā arī par nomena darināšanu lietuviešu valodā [29].

Jaungramatiķu darbības virsotne bija Leipcijas profesora Karla Brugmana (*Brugmann*) un Jēnas profesora Bertolda Delbriķa (*Delbrück*) indoeiropiešu valodu salīdzināmā gramatika (*Grundriss* ..) piecos sējumos [30]. Apbrīnojams ir gan šī darba apjoms (apraksta visas tolaik zināmās indoeiropiešu valodas no skaņām līdz teikumiem), gan loģiski konsekventā un detalizētā struktūra, pacietīgais un nepiekāpīgais izklāsts, gan katram sējumam pievienotie precīzie priekšmetu un vārdu rādītāji.

Ar salīdzināmi vēsturisko metodi radu valodu pētījumos tika atklāti daudzi fonētiskie likumi. Piemēram, 1895. gadā Ferdināns de Sosīrs (*Saussure*) Ženēvā un

Filips Fortunatovs (*Фортунатов*) Maskavā formulēja likumu par cirkumflektētas zilbes uzsvara pārvirzi no vārda sākuma uz akūtēto gala zilbi a-celma lietvārdiem baltu un slāvu valodās.

Pateicoties jaungramatiķu darbībai Vācijā, indoeiropiešu salīdzināmā valodniecība kļuva par eksaktu zinātni un ieguva sekotājus daudzās pasaules valstīs, arī Krievijas Impērijā un baltu zemēs. Jaungramatiķu idejas Krievijā 80. un 90. gados attīstīja divas lingvistiskās skolas: Maskavas Universitātē profesora Filipa Fortunatova un Kazanāžas Universitātē profesora Jana Boduēna de Kurtenē (*Baudouin de Courtenay*) vadībā. Abiem izcilajiem valodniekiem bija arī tieša un personīga loma Jāņa Endzelīna akadēmiskajā biogrāfijā.

Krievijas universitātēs saskaņā ar tālaika nolikumu līdz 1917. gadam darbojās salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedras. Maskavas Universitātē šo katedru no 1876. līdz 1902. gadam vadīja profesors F. Fortunatovs, kurš universitātē gūtās zināšanas bija papildinājis pie jaungramatiķiem Leipcīgā, Berlīnē un Tībingenē, arī Kēnigsbergā, Parīzē un Londonā. Viņš uzskatīja, ka, strādājot salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, ir jāzina sanskrits, sengrieķu, latīņu, senslāvu un lietuviešu valoda. 1871. gadā F. Fortunatovs kopā ar Vsevolodu Milleru zinātniskā komandējumā Lietuvā vāca folkloras un valodas materiālu. Maskavas Universitātē viņš docēja indoeiropiešu salīdzināmo fonētiku un morfoloģiju, arī sanskritu, un viens no pirmajiem uzsāka lietuviešu valodas docēšanu Krievijas augstskolās.

F. Fortunatovs 80. gados uzsāka lielu pētījumu par uzsvaru un intonāciju baltu valodās. Darba 1. daļa *Ударение в прусском языке* (Uzsvars prūšu valodā) tika publicēta 1895. gadā, bet 2. daļas *Долгота в латышском языке* (Intonācija latviešu valodā) nepabeigts rokraksts (109 lpp.) glabājās Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas filiālē F. Fortunatova fondā līdz 1993. gadam, kad to publicēja Viļņa [31]. F. Fortunatova fondā glabājas arī šim pētījumam izmantotie materiāli [32]: gan Pētera Šmita, Jēkaba Velmes un citu raksti par trīs zilbes intonācijām – stiepto, laužto, krītošo – latviešu valodā, gan profesoram iesūtītie vārdu saraksti ar izrunas apzīmējumiem, piemēram, no Drustu draudzes, ko sagatavojis pedagogs Indriķis Čīrulis un F. Fortunatovam nosūtījis Fricis Brīvzemnieks – Treilands.

F. Fortunatovs aicināja latviešus, kuru runā ir dzīvas trīs zilbes intonācijas, pievērst uzmanību šai parādībai, vākt materiālu un aprakstīt šo trejādību, iesūtīt viņam vārdu sarakstus. Uz šo aicinājumu atsaucās arī Tērbatas Universitātes klasiskās filoloģijas students J. Endzelīns, sagatavoja dzimtās Valmieras izloknes vārdu sarakstus ar izrunas apzīmējumiem un uzrakstīja savu pirmo zinātnisko rakstu “Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā”. 1897. gadā tas publicēts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājumā [33]. Par valodām ieinteresētais jauneklis, beidzis universitātē klasiskās filoloģijas studijas, tātad labi apguvis grieķu un latīņu valodu, sāka studēt slāvu filoloģiju, taču pētīja savu dzimto, latviešu, valodu un rakstīja par to latviešu, vācu un krievu zinātniskos izdevumos. Kad 1900. gadā J. Endzelīns slāvu filoloģijas studijas beidza, Tērbatas Universitātes un fakultātes vadība pūlējās panākt, lai viņam piešķirtu stipendiju diviem gadiem un komandētu uz Maskavas Universitāti pie profesora F. Fortunatova gatavoties akadēmiskam darbam. Diemžēl mācību apgabala kurators universitātes iesniegumu noraidīja. Taču J. Endzelīns arī bez stipendijas turpināja apgūt jaunas zināšanas: sanskritu, gotu valodu, lietuviešu valodu, salīdzināmi vēsturisko valodniecību,

bet iztikas līdzekļus nopelnīja, mācot senās valodas Tartu Hugo Trefnera ģimnāzijā. Šajā laikā viņš arī izstrādāja un aizstāvēja slāvu filoloģijas kandidāta darbu *Исследования в области кашубского языка* (Pētījumi par kašubu valodu). Tas 1902. gadā ir publicēts Varšavā F. Fortunatova jubilejai veltītā audzēkņu un cienītāju rakstu krājumā [34]. J. Endzelīns bija Fortunatova audzēknis pēc būtības. Maskavas profesora rosināts, viņš bija pievērsies latviešu valodas vēsturiskajai fonētikai un arī vēlējās Maskavas profesora vadībā gatavoties turpmākajam darbam salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā. Taču, kad prof. F. Fortunatovs 1902. gadā sakarā ar ievēlēšanu par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi pārcēlās no Maskavas uz Pēterburgu, J. Endzelīns viņam turp nesekoja. Tomēr viņu abu sadarbība turpinājās, jo abi bija uzticīgi jaungramatiķu garam, principiem un pētījumu metodikai.

Ievērojama un īpaša loma baltu valodu pētīšanā 19. gadsimtā ir vēl vienam no daudzajiem jaungramatiķu sekotājiem – Adalbertam Becenbergeram (*Bezenberger*), Kēnigsbergas Universitātes profesoram (1880–1922), trīs periodus arī rektoram. A. Bīlenšteins par viņu ir rakstījis: “Becenbergers ir tas pārkais par visiem ārzemju valodu zinātniekiem tai ziņā, ka viņš ne tik vien mūsu [latviešu – S. K.] valodas dabu un likumus skaidri zin un prot, bet ka viņš arī latviešu un leišu valodas tik skaidri zin un veikli māc runāt, kā dzimis leitis vai latvietis, un to nav vis viegli panākt ārpus šo tautu robežām, kā viņš to panāca vēl pirms Kurzemi bija redzējis.” [35] A. Becenbergers ir pirmais profesionālais Eiropas valodnieks, kurš prot latviešu un lietuviešu valodu. Viņš ir pirmais no zinātniekiem, kas pats ir piedalījies latviešu valodas pētīšanā, pētot gan 16. un 17. gadsimta tekstus, gan dialektus un izloksnes, kopā ar A. Bīlenšteinu un Tērbatas Universitātes anatomijas profesoru Ludvīgu Štīdu (*Stieda*) 1882. gadā apceļojot Latvijas novadus. A. Becenbergers iepazīstināja Eiropas zinātniekus ar lietuviešu un latviešu 16. gadsimta tekstiem [36], publicēja latviešu dialektu studijas [37], aprakstīja Prūsijas, t. i., Kuršu kāpu, latviešu jeb kursenieku valodu [38]. No 1877. gada Becenbergers izdeva žurnālu indoeiropiešu valodu pētniecībai [39], tajā savus darbus mēdza publicēt arī Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns. Tieši Becenbergera rediģētais žurnāls *Über den lettischen Silbenakzent* (Par latviešu zilbes akcentu), ar ko jaunais pētnieks izpelnījās Eiropas lingvistu ievērību un atzinību [40].

Kaut A. Becenbergers bija 25 gadus jaunāks par A. Bīlenšteinu, viņus saistīja cieša draudzība un kopēji darbi. Pateicībā par garīgā harmonijā pavadītām dienām A. Bīlenšteins savu ievērojamāko darbu *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert* (Latviešu tautas un valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā) ir veltījis A. Becenbergeram [41].

Kopsavilkums

Ieskats 19. gadsimta Eiropas lingvistiskās domas attīstībā, pētījumu praksē un rezultātos rāda valodniecības kā zinātnes nozares tapšanu, nostiprināšanos un izplatīšanos pasaulē. Šajā kontekstā spilgti izpaužas evolūcija uzskatos un attieksmē pret baltu valodām. No indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības rašanās gadsimta pirmajā ceturksnī līdz uzplaukumam gadsimta pēdējā ceturksnī nostiprinājās baltu valodu kā patstāvīgas un nozīmīgas valodu grupas statuss. Īpaši

nopelni tajā vācu jaungramatiķiem, viņu teorētiskajiem uzskatiem, valodas vēstures pētīšanas principiēm un sasniegumiem. Tos pārmantoja un tālāk izkopa citu zemju lingvisti, arī izcilais latviešu valodnieks un baltistikas pamatlicējs Jānis Endzelīns. Iepazīstot uzskatus par baltu valodām un to pētīšanas tradīcijas 19. gadsimta Eiropas salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, kļūst skaidrāka J. Endzelīna zinātnieka personības tapšana un veikums baltistikā.

VĒRES

1. Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis, 1922. 862 S.
2. K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. I–IV sēj. Rīga, 1923–1932; Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I–II sēj. Rīga, 1934–1946.
3. Endzelīns J. *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika*. Rīga: Universitāte, 1943. 288 lpp.
4. Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948. 260 lpp.
5. Bopp F. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*. Nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat in genauen metrischen Übersetzungen aus dem Originaltexte und einigen Abschnitten aus den Vedas. Frankfurt am Main, 1816.
6. Bopp F. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Bd. 1. Berlin, 1833, S. XXIV.
7. Turpat, S. 215.
8. Adelung J. Ch., Vater J. S. *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. Zweiter Theil. Berlin, 1809, S. 696.
9. Stender G. F. *Neue vollständigere lettische Grammatik*. Braunschweig, 1761.
10. Stender G. F. *Lettisches Lexikon in zwei Theilen abgefasst*. Mitau, 1789.
11. Rosenberger O. *Formenlehre der lettischen Sprache*. 1830.
12. Bielenstein A. *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. Theil 1–2. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1863–1864.
13. Ulmann C. Ch. *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. Riga, 1872.
14. Rask R. K. *Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs oprindelse*. Kjöbenhavn: Gyldendals, 1818.
15. Turpat, S. 173.
16. Pott A. F. *De Borusso-Lithuanicae tam in Slavicis quam Letticis linguis principatu comentatio*. Halis Saxonum in Libraria Gebaueria, 1837, 71 S.
17. Bopp F. *Über die Sprache der alten Preussen in ihren verwandschaftlichen Beziehungen*. Berlin, 1853, S. 1.
18. Grimm J. *Geschichte der deutschen Sprache*. Band 1. Leipzig, 1848, S. 169.
19. Nesselmann G. H. F. *Die Sprache der alten Preussen an ihren Überresten erläutert*. Berlin: Reimer, 1845, S. XXIX.
20. Schleicher A. *Litauische Grammatik*. Prag: Calve, 1856. 342 S.
21. Шлейхер А. *Краткий очерк доисторической жизни северо-восточного отдела индогерманских языков*. Санктпетербург, 1865, с. 62.
22. Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle, 95. f., 3. apr., 49. l., 1. lp.
23. Schleicher A. *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd. 1–2. Weimar, 1861–1862.

24. Kļaviņa S. *Latviešu valodas pētnieki. No kļaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa, 2008, 25.–51. lpp.
25. Bielenstein A. *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. Theil 1. Die Laute. Die Wortbildung. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1863. 486 S.; Theil 2. Die Wortbeugung. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1864. 428 S.
26. Paul H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 5. Auflage. Halle: Verlag von Max Niemeier, 1920, S. 16.
27. Leskien A. *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*. Leipzig: S. Hirzel, 1876.
28. Leskien A. *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*. Leipzig, 1884.
29. Leskien A. *Die Bildung der Nomina im Litauischen*. Leipzig, 1891.
30. Brugmann K., Delbrück B. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd. 1–5. Strassburg: Karl J. Trübner, 1897–1916.
31. Фортунатов Ф. Ф. Об ударении и долготе в балтийских языках. II. Долгота в латышском языке. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXX. Vilnius, 1993.
32. Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle, 90. f., 1. apr.
33. Endzelīns J. Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*, 11. krāj. Jelgava, 1897, 107.–121. lpp.
34. Эндзелин И. Исследования в области кашубского языка. *Сборник статей, посвященных учениками и почитателями академику и заслуженному ординарному профессору Ф. Ф. Фортунатову*. Варшава, 1902, с. 535–572; sk.: Endzelīns J. *Darbu izlase*, I sēj. Rīga: Zinātne, 1971, 213.–242. lpp.
35. Bīlenšteins A. Dr. Adalberts Becenbergers, profesors Karalaučos (Kensbergā). *Austrums*, 1896, 63.–64. lpp.
36. Bezenberger A. *Litauische und lettische Drucke des XVI Jahrhunderts*. Göttingen: Robert Peppmüller, 1875.
37. Bezenberger A. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1885.
38. Bezenberger A. *Über die Sprache der preussischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1888; *Die kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1889.
39. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Göttingen, 1877–1906.
40. Endzelīns J. Über den lettischen Silbenaccent. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Göttingen, 1899, S. 259–274.
41. Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1892.

Summary

Baltic languages, in particular Lithuanian, due to its ancient character, similar to Sanskrit, have a significant role in Indo-European comparative linguistics. The article provides an insight into the opinions of 19th century linguists (Franz Bopp, Rasmus Kristian Rask, Jacob Grimm, August Friedrich Pott, August Schleicher, and others) regarding Baltic languages, their descent and relationship to other Indo-European languages, as well as the title of this group of languages. The article also touches upon the intense use of the Baltic language material for the purpose of solving common issues of Indo-European comparative linguistics during the neogrammarian period and the entry of Jānis Endzelīns into science.

Keywords: *Adalbert Bezenberger, Baltic languages, Filipp Fortunatov, Indo-European linguistics, Jānis Endzelīns, neogrammarians.*